

LINES 2003.3
TUDOMÁNYOS SZEMLE
NEMZET, ETNIKUM, SZÓRVÁNY

TATABÁNYA

Langó Péter

Ladány, Varsány, Oszlár

Keleti néptörödékek és a korai helynevek kapcsolata

I. Keleti néptörödékek az Árpád-kori Magyarországon

A Kárpát-medencébe a sztyepei területről, illetve annak szomszédságából több periódusban költöztek be különböző nomád népek törödékei. A kutatás három fő periódusra osztja ezt a középkori Magyarország felé irányuló keleti migrációt.¹

1. A 9–10. század. A honfoglalás és a megtelepedés időszaka. Ebben az időszakban költöztek be a honfoglaló magyarokkal együtt a kabarok, s minden bizonnyal más stepei néptörödékek.

2. 10–13. század első fele. Ezt a korszakot a honfoglalástól a tatárjárásig szokták számítani. Erre az időszakra tehető a besenyők, úz csoportok és a kálizok beköltözése.

3. A 13. század közepe és a század második fele. A mongol támadások hatására ekkor költöztek be a kunok, a jászok, illetve más kisebb török nyelvű törödékek.

A beköltöző keleti népesség egy része valószínűleg korábbi mesterségét folytatva kereskedéssel, illetve iparos tevékenységgel foglalkozott új hazájában;² nagyobb része azonban katonai feladatkört látott el. A beköltöző keleti népekből felállított katonai egységek már a honfoglalás időszakában fontos szerepet töltek be a magyar hadban.³ A nomád harcosok alkották a székelyek mellett a sereg könnyűlovas részét, békeidőben pedig a határok őrzését látták el. A keleti katonák szerepe végig megmaradt az Árpád-korban, sőt tovább élt az Anjou királyok idején is.⁴

A jászok beköltözésére közvetlen írásos adat nem utal, nem úgy, mint a besenyőkre, a bolgárookra, illetve a kunokra⁵. Az okleveles anyagban is csak későn, a 14. század első felében tűnik fel a jász népnév, míg a kunokról már a beköltözésüket, illetve a visszaköltözésüket követően szólnak az írott források.⁶ Korábban felmerült, hogy a Magyar Királyság területén a jász népnév már a 13. század második felében feltűnik az oklevelekben, azonban a Fodor Ferenc által e kérdéskörbe bevont források nem kapcsolhatók a jászokhoz.⁷ A legkorábbi említésüknek a Győrffy György által fellelt, a gyulafehérvári káptalan registrumában fennmaradt okirat részlete tekinthető. Az 1318 júniusában kiállított oklevél egy Elysabeth nevű jász szolgálólány Mychael nevű fiának a felszabadításáról szól.⁸ A kutatásban ezért több lehetséges koncepció vetődött fel a beköltözés idejét, illetve folyamatát illetően. Dolgozatomban azt vizsgálom meg; lehetséges-e, hogy a kunok előtt már a magyar honfoglalókkal együtt beköltöztek alá csoportok is a Kárpátok hegyláncai mögé.

II. Az Oszlár és Varsány helynevek kérdésköre.

A magyar törzsek már a Kárpát-medencébe történő beköltözésük előtt kapcsolatba kerültek az alánokkal. A kapcsolat nyomai tettenérhetőek nyelvünk korai alán jövevényszavaiban, illetve irodalmi formában Kézai Simon gesztájában, valamint a 14.

századi krónikakompozícióban.⁹ Az alán kereskedők tevékenységéről a 10. századi Kárpát-medencében pedig muszlim történeti munkák számolnak be.¹⁰

Gombocz Zoltán az alán, oszét – magyar kapcsolatokkal foglalkozó munkájában foglalkozott az Oszlar, Eszlár nevű településekkel is. Gombocz a rendelkezésre álló adatok alapján a településneveket a jászokhoz kötötte és úgy vélte, hogy a kunok beköltözésekor telepedtek meg a jászok ezeken a területeken. A helynevek végén meglévő török *-lar* többesjelből pedig arra következtetett, hogy a beköltöző jászok ekkorra már eltörökösödtek.¹¹ Gombocz véleményét Németh Gyula és Kring Miklós is elfogadta.¹² Kniezsa István a korábban úzokhoz kötött Uzlar településeket is az Oszlár helynevekhez kapcsolta. Kniezsa ilyen Oszlár helynévnek tekintette a Somogy megyei Uzlart,¹³ valamint a Pest megyei Uzlart,¹⁴ viszont nem írt a Temes megyei Uzlar helységről, amely kapcsán Gombocz elválasztotta az Uzlar helyneveket az Oszlartól.¹⁵ Az Oszlár helyneveket összegyűjtője, Fodor Ferenc térképre is helyezte.¹⁶ A helynevek legteljesebb gyűjtését végül Györffy György végezte el, aki összesen hét helynevet talált a szakirodalomban, illetve az okleveles anyagban. Ezek a helynevek a következők:

Szabolcs megye: Uzlari (1220), majd Ozlar alakban (1261/70), a későbbi Tiszaeszlár.¹⁷ (1. kép 1)

Borsod megye: Ozlaar (?1292), a későbbi Tiszaeszlár.¹⁸ (1. kép 2)

Pest megye : Ozlar (1252), a Pécel melletti későbbi Oszlár puszta.¹⁹ (1. kép 3)

Somogy megye: Azlar (1229)²⁰, valamint egy Ozlar (1416) nevű település Balatonújlak közelében.²¹ (1. kép 4)

Temes megye: Ozlar (1332–37), amely a mai Temesvártól 3 km-re található.²² (1. kép 5)

Nógrád megye: Ozlar (1278), melyet az oklevelek többsége Nagykürtös néven emleget.²³ (1. kép 6)

Györffy a legkorábbi település, az 1229-es említésű Somogy megyei Azlar-ból kiindulva úgy vélte, hogy az alánok a honfoglalókkal együtt költöztek be. Az Oszlár településneveken kívül összegyűjtötte a Varsány és a Ladány helyneveket is. Véleménye szerint a Varsány helynevek szintén az alánokhoz köthetők, s a név „az alánok magyar neve lehetett”.²⁴ Szerinte a Ladány helynevek (Load, Lád alakban) szintén az alánokra utalnak, mivel ezek „törzsnévszerű szétszórtságban” voltak megtalálhatók a középkori Magyarországon, és mert a helynevek *-án* képzője összevethető lenne az oszián, az alánok másik nevének *-án* végződésével.²⁵

Györffy ezeket a helységeket a honfoglalókkal együtt beköltözött alánok szálláshelyeinek vélte. Elgondolásai alapján ezek az alánok a kabarokhoz csatlakoztak, s szembefordultak a zsidó hitet választó kazár kagánnal, majd pedig a magyar törzsszövetség segédnépeként költöztek be a Kárpát-medencébe. Ezek az alánok muzulmánok voltak, és róluk tudósított Abu Hamid al-Garnát al-Andalúzi, amikor a 12. század közepén három évig ezen a területen tartózkodott. Györffy öt pontban foglalta össze érveit, amely alapján az Abu Hamid által említett magribiták azonosak lennének az alánokkal.

1. Abu Hamid Szakszin irányába utazott a Kárpát-medencét elhagyva, hogy a magyar királynak (aki valószínűleg II. Géza volt) magribita újászokat fogadjon fel, és megjegyzi hogy: „Szakszinnal azonosítható, illetve a közvetlen szomszédságában fekvő Volga-parti Szarajban Ibn Battúta még a XIV. században is talált mohamedán alánokat”.

2. „Kijev környékén 1150 körül több ezer magribita él.” Az orosz évkönyvekben említett Jaropolk hadjárat szól arról is, hogy a kijevi herceg jász foglyokat vitt magával, akik több ezren lehettek, s akik a Kijev körül a magribita lakosságot alkothatták.

3. Különbséget lát Abu Hamid azon megjegyzésében, hogy a magribiták nem törökök, hanem csak „olyanszerűek”, mint a törökök.

4. Megállapítása szerint: „a magribita annyit jelent, hogy észak-afrikai”, mivel Abu Hamid granadai volt, járhatott Észak-Afrikában, „tehát tisztában volt azzal, hogy mi a magribita”. „Már pedig a kelet-európai steppén a XII. században élő népek közül egyedül az alánok voltak azok, akiknek egy része Észak-Afrikába költözött.”

5. Legutolsó érve a jászok filiszteus nevéhez kapcsolódik. A Bibliában szereplő nép hazáját, Kafrotot, Ámos könyve alapján „Észak-Afrikában keresik”. Véleménye szerint: „a Philisteus népnév a »magribita« tudós értelmezése, fordítása”. „Nem lehetetlen, hogy ezt a tudatot (miszerint a jászok magribiták, vagyis észak-afrikai alánok és ebből kifolyólag filiszteusok – L.P.) a magyországi mohamedánok hitéletét három éven át erősítő Abu Hamid terjesztette el.”²⁶

Ezek alapján Györffy arra a megállapításra jutott, hogy a honfoglalókkal együtt a Kárpát-medencébe beköltöző alánok megtartották muszlim hitüket, illetve őrizték etnikai tudatukat is. Érvelését és konklúzióját a kutatók nagy része elfogadta, s beépítette munkájába.²⁷ A fentebb felsorolt érvek azonban nem mentesek bizonyos ellentmondásoktól, melyek vizsgálata esetleg közelebb vihet a kérdés megválaszolásához.

A vizsgálat során először Györffy György történeti érveit tekintem át, majd pedig a helynevekkel kapcsolatos problémákat veszem sorra.

III. Történeti érvek

1. Abu Hamid elindulásakor engedélyt kért „Básgirid” uralkodójától, hogy „Szardzsinbe” utazhasson. A magyar király ekkor követet adott a muszlim tudós mellé, „aki majd összegyűjt nekünk (ti.: a magyar királynak) olyan muszlimokat, törököket, akik szegények és gyengék ugyan, de kitűnőek a nyilazásban”.²⁸ Az idézett szöveghely alapján feltételezte Györffy, hogy a magyar uralkodó „keleti magribitákat” akart toborozni. A szövegben azonban nincs szó arról, hogy a magyar király csak magribitákat fogadna zsoldba, hanem bárkit, aki elszegődik.

Abu Hamida a Szakszin vidékén lakókat nem magribitának nevezte, hanem a „b h n h” szóval jelölte. A két elnevezés egymásnak való megfeleltetése bizonytalan.²⁹

Ibn Battúta adata, amint arra Györffy is utalt, 14. századi, Abu Hamida 12. század közepén járt a területen. A Szaraj környékén élő alán lakosságnak nincs köze Szakszinhoz, illetve a magribitákhoz.³⁰ A mongol támadás után az Aranyhorda konszolidációja nyomán az alánok fokozatosan beilleszkedtek a mongol államszervezetbe, amint arról Rubruk is beszámolt a 13. század közepén.³¹ A Szaraj környékén élő alánok minden bizonnyal a mongol expanziót követően érkeztek erre a területre, mint ahogy Kínában is ezt követően jelentek meg.³² A Szakszinban élő magribiták és a Szarajban lakó alánok között feltételezett kapcsolatra nem utal semmi.

2. A Jaropolk hadjáratáról szóló tudósítás csak jász foglyokat említ. arról nem szólnak a források, hogy hány fogoly is került Kijevbe.³³ A korabeli hadviselést ismerve az elköltöztetett hadifogoly állomány nem lehetett több ezer fős.

A Kijev környékén élő magribiták minden valószínűség szerint már Jaropolk had-

járata előtt is ezen a területen éltek. Erre a következtetésre jutott Czeglédy Károly is a muszlim utazó leírása alapján.³⁴

3. A Györffy által érzékeltetni kívánt „finom” megkülönböztetés, miszerint a magribita-alánok eredetileg nem voltak törökök, de törökké váltak, nem figyelhető meg Abu Hamid leírásában.³⁵

4. A magribita név levezetése, illetve összekapcsolása az évszázadokkal korábban Észak-Afrikába szakadt alánokkal igen ötletes, azonban ezt a kapcsolatot igazolni nem lehet. Nem rendelkezünk sem frásos, sem pedig régészeti forrással arról, hogy Észak-Afrikában az alánok túlélték volna a népvándorlás viharait (köztük Justinianos hadseregét, amely megdöntve a vandál uralmat, visszacsatolta a területet az Imperiumhoz), majd pedig a muszlim előretörést, és megmaradtak volna nagyobb számban ezen a területen, illetve etnikai tudatukat is megőrizték volna. Valószínűleg nem maradtak meg az alánok Észak-Afrikában, ugyanúgy, ahogy a vandálok sem. Az iszlám előretörésekor már valószínűleg mindkét népcsoport a helyi alapnépességbe olvadt. A fentebb tárgyalt feltételezés esetén azt is bizonyítani kellene, hogy a nagyobb lélekszámú vandálokat miért nem sikerült Abu Hamidnak azonosítani a kárpát-medencei, vagy a nyugati területek német lakosságával.

Döntő érveként jöhet még szóba Abu Hamid munkájának egy másik részlete. Az utazó, Abul-Kászim emírral való találkozásával megjegyezte, hogy az emír „különböző nyelveket beszélt: lakzán, tabalán, filán, zakalán, haidák, gumík, szarír, alán, zikihkárán, továbbá arab, török és perzsa nyelven”.³⁶ A szövegben szereplő népevek között előfordul az alán elnevezés. A gothai kéziratban az alán név helyett az ász kifejezés szerepel. A két kézirat mutatja, hogy Abu Hamid másolói ismerték az alánok mindkét, az adott korban közkeletű elnevezését.³⁷ Györffy György felvetése esetén ennél a szövegrésznél mindenképp szerepelnie kellene a magribita elnevezésnek, azonban ez a név nem fordul itt elő.

Összefoglalva: A felhozott érvek közül egyik sem támasztja alá azt, hogy a magribiták muszlim hitű alánok lettek volna.

Az állítás másik bizonytalan pontja az, hogy ha Abu Hamid „találta ki” a Philisteus elnevezést, akkor a név miért csak 200 évvel később, 1357-ben tűnt fel először az okleveles anyagban?³⁸ A magribita szó megítélése Abu Hamid művében inkább a muszlim kifejezés szinonimájaként értékelhető, s nem az alánokra vonatkozott. Az Árpád-kori Magyarországon jelentős muszlim lakosság élt, amint arról a források beszámolnak.³⁹ Az arab munkák közül meg kell említeni Jákút lexikonát. Jákút 1220 körül találkozott Aleppóban tanuló magyar muszlimokkal, akiktől Magyarországra vonatkozó információit nyerte.⁴⁰

El kell tehát fogadni Horváth Péter kétszáz éves konklúzióját e kérdés kapcsán: „Azonban hogy az Ismaeliták a Jászokhoz kapcsolattak volna, annak világos nyomára nem akadunk.”⁴¹

IV. A helynevek tanúságai

A helynevekből levonható következtetéseket újabban Makkay János tekintette át. Makkay az Oszlar/Eszlár, Varsány, Ladány helynevek kapcsán felhívta a figyelmet a többféle elnevezésből adódó ellentmondásra. Véleménye szerint, ha mind a három név a honfoglaló magyarokkal együtt beköltöző alánokkal hozható kapcsolatba, akkor „Eszel-

rint a jászoknak, illetve közeli nyelvrokonainknak három különböző neve van (volt) a magyar nyelvben. Ez éppenúgy utalhat három különböző népre, mint iráni nyelvű népekkel három alkalommal való találkozásra.”⁴² Makkay észrevétele pontosan világítja meg a fentebb vázolt elképzelés egyik gyenge pontját. Györffy feltételezése szerint a honfoglaló magyarokkal beköltöző alánok a kabarokkal együtt csatlakoztak Árpád népéhez, ha viszont egyszeri csatlakozást feltételezünk, akkor kérdés, hogy miért hívják a települések egy részét „Aszlárnak”, más alán helységeket „Varsálynak”, vagy „Ladányinak”. Ha az Oszlár és a Varsány név az aszi népnévből vezethető le, akkor kérdés, hogy miért használtak egy időben két eltérő formát egyazon etnikum megnevezésére. Megválaszolatlan marad az is, hogy ha ezek a nevek az alánokat jelölték, akkor miért nem maradt fenn az elnevezés a 13. század folyamán beköltöző jászokra.⁴³

A korai helynevekről, így a Varsányról és az Eszlárról feltételezték, hogy hasonló szórságban fordultak elő, mint a törzsnévi helynevek. A Györffy által felvázolt helynévrendszert a nyelvészet oldaláról Bárczi Géza vette kritika alá, míg a régészeti eredmények kapcsán Révész László szolgált ellenérvekkel.⁴⁴ Bárczi rámutatott arra, hogy a törzsnevekből képzett helynevek nem köthetők össze az adott törzs szállásterületével, sőt éppen ellenkezőleg: *„Ahol ugyanis egy törzsnévből alakult helynév van, ott nem volt a had eredeti szálláshelye, tehát pl. Nyék község csak olyan területen keletkezhetett kirajzás, vagy település útján, ahol a Nyék-beliek nem voltak őstelepések”*.⁴⁵

IV. 1. A Ladány helynevek

A helynévtípus – ahogy arra már Györffy is utalt, kialakulhatott a Lád személynévből is, vagyis ebben az esetben egy személynévből képzett helynévi formával van dolgunk. Személynévként szerepel a Lád, mint a Vérbulesu nemzetség másik neve.⁴⁶ Az előtag egyben arra is utalt, hogy a települést jászok lakják. Ha a Ladány helynevek eleve alán településeket jelöltek volna, akkor kérdés, hogy miért kellett az alán-jász községnél külön megerősíteni azt. Kiss Lajos kutatásai is arra utalnak, hogy az *-an* képző alapján nem kell feltétlenül iráni eredetű névnek tartanunk a Ladányt. A Ladány név személynévi alakban is előfordult a középkorban, így szerepelt a Várad Regestrumban is Loudan formában.⁴⁷ Ezek nyomán inkább valószínűbb, hogy a Ladány helynevek esetében egy személynévből képzett helynévformáról van szó.⁴⁸

IV. 2. A Varsány helynevek

A név legkorábbi alakjai a 11. század második felében jelentek meg az írott forrásokban.⁴⁹ A helynév kialakulását Györffy Harmatta nyomán a *vosian*, *vošian* alakból tartja elképzelhetőnek, de a két alak egymáshoz való viszonyával kapcsolatban megjegyzi, hogy az még tisztázásra szorul. Maga a népnév véleménye szerint csuvasos török közvetítéssel kerülhetett a magyar nyelvbe, úgy, hogy az *o* magánhangzó elé egy *v* hang fejlődött.⁵⁰ A hangtani változásra Györffy idéz egy példát, viszont azt nem magyarázza meg, hogy viszonyul a név *-an* tagja az Oszlár helynevek *-lar* török többszéléhez; illetve azt sem tudjuk meg, hogy ha török közvetítéssel került a magyar nyelvbe, akkor miért nem a török többszél jel került ez esetben is a szó végére.⁵¹ Az újabb interpretációk nem tértek ki a név korábbi magyarázataira, amely szerint ez a

kabarokhoz, a honfoglalókkal együtt beköltözött török nyelvű néptörödékekhez, vagy bolgár-török népességhez lenne kapcsolható,⁵² valamint Horger Antal felvetésére sem, aki szerint a szó előképe egy Vasján, Vassán alak volt.⁵³ A Varsány helynév esetleg szláv közvetítéssel is kerülhetett a magyar nyelvbe, amint arra Kiss Lajos hívta fel a figyelmet.⁵⁴ Ezek alapján nem tekinthető megoldottnak a helynév etimológiája, illetve a név összekapcsolása az alánokkal.

IV. 3. Az Oszlar helynevek

Annak a lehetőségét, hogy ezek a helynevek összekapcsolhatók az alánokkal már Gombocz Zoltán is felvetette.⁵⁵ Gombocz magyarázatát az 1229-es említett adatból kiindulva Györffy nem fogadta el. Véleménye szerint a helynevek a 10. századtól a Kárpát-medencében élő alánokat jelölték. Makkay János kérdése, miszerint „*Hogyan lehet az iráni alánból török többessel képzett alán önnevezést átvenni?*”, ebben az esetben is rámutat a feltételezett kapcsolat gyengeségére.⁵⁶ Valószínűleg az elnevezés csak jóval a honfoglalást követően kerülhetett a magyar nyelvbe, török közvetítéssel. Györffy szerint azért kell a 10. századra helyezni ezt a helynévtípust, mert „*E helynevek nem keletkeztek a XI–XII. században sem, mert akkor a Németi, Olasz, Tóti mintájára Aszlári alakban jelentkeznének.*”⁵⁷ A szóvégi –i meglétéből vagy hiányából kiinduló keltezési lehetőségek azonban nem állnak olyan biztos nyelvészeti alapon. Melich János nyelvészeti megfigyeléseit figyelembe véve jogosnak látszik ez esetben is Makkay megjegyzése: „*Györffy időrendi következtetése tehát egy feltételezett –i végű törzsnévi *helynév alapján téves. Így semmi ok sincs arra, hogy elfogadjuk, hogy az oszlárok/eszlárok kizárólag csak a X. században török környezetbe került alánok voltak.*”⁵⁸

A vizsgált helységek közül valószínűleg nem mindegyik köthető az alánokhoz. A kunok beköltözése előtt már úz töredékek kerültek a Kárpát-medencébe.⁵⁹ Az úzok betelepülésére utalhatnak az Úz, Ózd helynevek mellett az Uzlar településnevek.⁶⁰ Kniczsa István az úzok magyarországi megtelepülésére semmilyen bizonyítékot nem látott. Az Uzlar településnevet az Oszlárokhoz kapcsolta, az Ózd, Ozd, Uz helyneveket és a Uz, Uza személynéveket pedig nem tartotta meggyőző érvnek esetleges úz töredékek magyarországi megléte mellett.⁶¹ Györffy György valószínűleg az ő hatására kapcsolta össze az Oszlár nevű helyekkel ezeket a településeket. A forrásokban szereplő nevek mellett azonban már az Ártándon talált régészeti leletek is az úzok Kárpát-medencei jelenlétére utalnak. Az oklevelekben előforduló Úz helynevek és személynévek mellett Kristó Gyula, Makk Ferenc és Szekfű László által összeállított adattár idevonatkozó helynevei is az úzok magyarországi beköltözésére utalnak.⁶² Ezek nyomán nem elképzelhetetlen, hogy a Temes megyei Hozlar, Huzlar település, a Pest megyében fekvő Oszlar/Vzlar helység és a somogyi Azlar/Vzlar ilyen úzok által lakott község volt. A somogyi település úzokkal való kapcsolata pedig azt jelenti, hogy nem kell feltétlenül egy, a kunoktól független alán beköltözést feltételezni, mivel az összes többi adat a 13. század második feléből, vagy még későbből való. Az Oszlar települések pedig lehettek a vidini harcok után letelepített jászok szállásai ugyanúgy, mint esetleg később, a 13. század második felét követően Moldvából bejövő kisebb községek falvai.

A rendelkezésre álló adatok alapján azonban nem állítható biztosan, hogy a II. András

által kiállított oklevél, amely a pannonhalmi apátság és a székesfehérvári káptalan közötti birtokviszonyt volt hivatva rendezni, „*villa Azalar*” helyneve kapcsolatba hozható-e az úzokkal; ez azonban nem jelenti azt, hogy az Oszlar helynevű települések a 10. században keletkeztek.⁶³

V. A kérdés régészeti vonatkozásai.

Ki kell még térni a problémakör régészeti vonatkozásaira. Kérdés, hogy a Győrffy György által felvetett történeti interpretációt mennyire támasztják alá a régészeti forrásokból levonható történeti következtetések.

A kérdés több részre bontható: először azt kell megvizsgálni, hogy a honfoglalás kori leletanyagban van-e olyan emlék, amely közvetlenül utal a magyarok és az alánok kapcsolatára; másrészt azt is érdemes megvizsgálni, hogy a valamikori Oszlar, Eszlar települések környezetében elkülöníthető-e egy, a régészeti megfigyelések és a leletanyag alapján jól körülhatárolható leletcsoport. Abban az esetben, ha ilyen egységet sikerül körülhatárolni, kikerülve azt a módszertani hibát, amely a tárgyak adott etnikummal történő megfeleltetésén alapul, felvethető esetleg a következő kérdés: ez a közösség tekinthető-e a rendelkezésre álló forrásanyag alapján egy, etnikumában vagy szokásmódjában, a honfoglaló magyaroktól különböző népecskének?⁶⁴

1. A honfoglalás kori magyarokhoz köthető sírokban vannak olyan tárgyak, melyek párhuzamai arról a területről is előkerültek, amelyet a kutatók többsége a 9–10. századi alánok szállásterületének tart. A honfoglalás kori hajfonatkorongok előzményeit az alán leletanyagban fedezték fel a régészek.⁶⁵ A gömbsoresüngős fülbevalók nyomán, valamint egyes veretes övek tartozékaival kapcsolatban (Veréb, Karancslapujtó) szintén nagy hangsúlyt kaptak az adott tárgyak steppei párhuzamai.⁶⁶ Az alánok által is lakott régióból kerültek be olyan régiségek is, melyek a magyar emléktanyában mindeztidáig egyedinek számítanak; ilyen például a Karos II. temető II. sírjában lelt ujjtámaszos szablya, amely megvan az alánokkal kapcsolatba hozott, Martan-Ču (Grušvoje), Koban lelőhelyeken is.⁶⁷ Keleti készítésűnek tartja a kutatás az Eger-Szépássonnyvölgyben és a Csornán előkerült szaltovói típusú fülkanalakat.⁶⁸ valamint a szintén csak szórványosan előkerülő bronz tükröket is.⁶⁹

A régészet azonban arra is rámutatott, hogy ezek a tárgyak nem feltétlenül a kazár területen kerültek a magyarokhoz, hanem később, kereskedelmi utakon keresztül is eljuthattak későbbi tulajdonosaikhoz. Azokat a tárgyakat, amelyek találkoztak a honfoglalók ízlésvilágával, a magyarok ötvösmesterei is könnyen elkészíthették. Az egyedi tárgyakat pedig zsákmányként is megszerezhették honfoglaló eleink. Összefoglalva az eddigi eredményeket elmondható, hogy a biztosan keleti előzményekre közvetlenül utaló analógiák száma csekély, s ezek az egyezések sem utalnak az egyes temetőkben eltemetettek esetlegesen eltérő etnikai hátterére.⁷⁰

2. A fent tárgyalt valamikori Oszlár, Eszlar települések határából két helység környezetében voltak a honfoglalás korára, illetve a kora Árpád-korra utaló régészeti leletek: a Szabolcs megyei Tiszaeszláron, illetve a ma Borsod-Abaúj-Zemplén megyéhez tartozó Tiszaeszláron.

A Szabolcs megyei Oszlar helység legkorábbi említése 1261/70-ből maradt fenn.⁷¹ A területet azonban már a 10. században birtokba vette Árpád népe. A korai megtelepedésre utal, hogy a település határában Kiss Lajos ásatai nyomán 1947-ben egy

gazdag honfoglalás kori temető 22 sírja került elő. A temetőt Dienes István a 10. század első felére helyezte.⁷² Dienes István – Rohács József kutatásai nyomán – az előző temető közelében 1958-ban feltárt egy másik gazdag honfoglalás kori temetőt.⁷³

Tiszaeszlár–Dióskert település délnyugati részén került elő a temető, melynek a három sorba rendeződött soraiból 26 sírt sikerült megmenteni. Az előkerült sírok a 10. század első és második harmadára datálhatók. A temető végét a 17. sírban talált II. Nikephoros Phokas és II. Basileos (963–969) ezüst érméje jelölte.⁷⁴ Tiszaeszlár–Újtelep első sírjait szintén Rohács József mentette meg. Az előkerült négy sír a 10. század első felére helyezhető. A datálást erősítik a 3. sír frankföldi érmei: Jámbor Lajos (811–840), Kopasz Károly (840–875) veretei.⁷⁵ valamint az a tény, hogy az előkerült leletek közt nem voltak olyan tárgyak, melyek a 10. század második felére utalnának.⁷⁶

Tiszaeszlár–Vörösmarty utcában három, a 10. század első felére keltezhető gazdag női sír került elő.⁷⁷ Tiszaeszlár–Sinkahegy lelőhelyről a múlt század végén pedig egy avar és egy 11. századi köznépi temető leleteit mentette meg a helybeli gyógyszerész, valamint gr. Dessewlfy Izabella helyi földbirtokos.⁷⁸ A leletek közt honfoglalás kori nyílcsúcsok, s egy, két részből álló, bronz ereklyetartó mellkereszt utal arra, hogy a feltehetőleg a 10. században induló köznépi temető megvolt még a következő évszázadban is.⁷⁹

1937-ben Rohács József értesítette Kiss Lajost, a Jósa András Múzeum igazgatóját arról, hogy Tiszaeszlár–Hegyeshatár lelőhelyen két lószerszámmal, fegyverrel eltemetett honfoglalás kori sír került elő. Kiss ezek nyomán átkutatta a területet, s további hat sírt és sírtöredéket sikerült megmentenie. A feltárt sírok jórészt melléklet nélküliek voltak. A tulajdonos beszámolója alapján az is kiderült, hogy korábban „*szekérre való csontot hordtak el*” az itt dolgozó napszámosok. Az előkerült leletek alapján, s a beszámolókból kiindulva egy nagy kiterjedésű 10–11. századi köznépi temető lehetett ezen a területen.⁸⁰

1962-ben Kovalovszki Júlia pedig egy, a 11. századtól a tatárjárásig lakott települést, illetve a településhez kapcsolódó Árpád-kori temetőt tárt fel Tiszaeszlár–Csenegősparton.⁸¹ A megtalt falu neve nem ismert, a feltáró kutató úgy vélte: „talán Eszlárról, mint központból szétsugárzó kisebb települések egyike lehetett”.⁸² A temetőtöredék megmentett 22 sírját az előkerült éremmellékletek a 11. század második felére (Szent László érmei /1077-1095/: b sír; 15. sír), s a 12. század első felére (Könyves Kálmán érméje /1095-1116/: 23. sír) keltezik.⁸³

A másik település, melynek határában kora Árpád-kori leletek kerültek elő, a Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Tiszaeszlár. A lelőhelyet Garam Éva és Patay Pál vizsgálta a szarmata védsánc kutatása során 1968–1969-ben. A Tiszaeszlár–Csörsz árok lelőhelyen az egykor 3 méter mély és 7 méter széles árok átvágását követően a sánc mellett, de attól valamelyest északra sikerült 5 Árpád-kori sírt is feltárni.⁸⁴ A sírok a valamikori temető déli határának utolsó temetkezései lehettek.⁸⁵

A régészeti leletek nem utaltak olyan, a korszak anyagi kultúrájától jelentős mértékben eltérő műveltségre, melyet idegen etnikumként kellene értékelni. Az előkerült tárgyak sem a 10. századból, sem pedig a későbbi időből nem kapcsolódtak a biztosan alánokhöz kötött régészeti leletekhez. Ezeket a leleteket a régészet magyarnak tartotta és tartja. Fodor István a Felső-Tisza-vidéki és a Szabolcs megyei honfoglalás kori temetők kapcsán bizonyította, hogy korábban tévesen tartották az e területen élő népet kabarcoknak. A régészeti leletek alapján az itt élők ugyanúgy magyarok voltak.

mint a Kárpát-medence más területein előkerült temetők halottjai. Ez vonatkozik a bashalmi sírokban nyugvókra és település volt lakóira is.⁸⁶ A sinkahegyi bizánci ereklyetartó mellkereszt pedig arra figyelmeztet, hogy a Tiszaeszlár területén lakók a 11. században nem muzulmánok, hanem keresztények voltak.⁸⁷

VI. Összefoglalás

Összefoglalva tehát elmondható, hogy az írott források és a nyelvészeti kutatások alapján szinte bizonyos, hogy honfoglaló eleink a Kárpátokon kívül még találkoztak az alánokkal. Alán töredékek is rész vehettek a magyarok oldalán a honfoglalásban. A Győrffy György által felvetett elképzelés azonban, mely szerint ezek az alán töredékek megőrizték etnikai tudatukat, illetve muszlim hitüket, sem helynévi, sem történeti, sem régészeti érvek alapján nem igazolható. Valószínűbb inkább az, hogy ezek az alán töredékek már a honfoglalás előtt a magyarságba olvadtak és elvesztették különálló etnikai tudatukat. Az Oszlár helynevek nem egy korai alán jelenléthez köthetők. Az Oszlárokhoz kapcsolt, de valójában Vzlar/Uzlar helynevek az új törzsszövetség szétesését követően a Kárpát-medencébe szorult török töredékek szálláshelyei lehettek. A valóban Oszlar helynevek pedig egy kései, 13. század utáni kun elemekkel kevert jász falvakat jelölhettek. Ezek a jászok kerülhettek úgy be mint a vidini jászok, de nem elképzelhetetlen az sem, hogy Moldva területéről települt át egy-két jász család Magyarországra.⁸⁸

Jegyzetek

- ¹ Pálóczi 1993. 5–6.
- ² Czeglédy 1985. 99–104.; Mesterházy 1973. 37–48. Kubinyi 1999. 127–128. Kossányi 1938.; Antalóczi 1980.
- ³ Schünemann 1924.
- ⁴ Kiváló példa erre a sokat idézett festmény a Képes Krónikából, ahol I. Lajos magyar király balján a keleti viseletet megőrző testőrség tagjai láthatók.
- ⁵ A besenyőkkel kapcsolatban: SRH I. 113–114. 116–117. 348–349.; SRH II. 398–399.; CD III/2. 460; RA 470. A volgai bolgárokkal kapcsolatban: RA. 114., a kunokra pedig: RA. 467. SRH II. 554–557; Gyárfás II. 404.
- ⁶ A kunok korai említései: RA 465., 1241., 1246.; CD III/2. 216., IV/1. 212–213, IV/3. 30. CD VII/5 285.; HO VIII. 80.
- ⁷ Fodor Ferenc úgy vélte, hogy a székesfehérvári káptalan okleveleiben szereplő „monasterium Jaz” elnevezés (AUO VII, 441.), valamint egy 1257-ben kiadott oklevél „Abbas de Jaz” (AUO VII, 471.) megnevezése alatt a jászok egyházát kell értenünk. (Fodor 1942. 111. 152.) Fodor elképzelése azonban nem helytálló, az általa említett két helynévnek nincs köze a jászokhoz: Gombocz 1938. 81.
- ⁸ „...vois quendam pueram nomine Mychaelem filium ancille sue emptit, natione Jazonice Elysbeth nominate...” (Győrffy 1983. 1131.) Elysbeth propiusi voltára: Bolla 1998. 81–83., 150.
- ⁹ Az alán jövevényszavakról: Bárczi 1951. 30–31. A krónikákban fennmaradt említések: SRH I: 145–146, 251. Vö.: Harmatta 1975. 259–260.
- ¹⁰ MHK 280–281; MARQUART 1903. 62.
- ¹¹ Gombocz 1938. 83.
- ¹² Németh 1990. 184–185., 212., 439.;Kring 1932. 38.
- ¹³ AUO XI. 566.
- ¹⁴ Kniezsa e település kapcsán Komád mester oklevelére hivatkozott (AUO X. 452–454.), melyet szerinte 1259-ben adtak ki (Kniezsa 1938. 439.5.j.), az oklevél azonban nem datálható és a benne szereplő „Olsasum” helynév sem azonosítható biztosan a Pécel melletti Ozlar településsel. Vö.: AUO VII. 338–339.
- ¹⁵ Gombocz 1938: 83.
- ¹⁶ Fodor 1942. 129. 4.kép; 154–155.

- ¹⁷ Csánki I. 514.; Uzlarj alakban; „*Eliam de villa Vzlarj*” (VárAd.Reg., 120.); Ortvay 1891. 182.; Török 1982. 1024.; Kristó–Makk–Szegefű 1973 18.; Lipszky 1808. 168. Kiss Lajos szerint a Tisza előtag „a korábban Eszlárnak hívott Oszlár-tól való megkülönböztetésre szolgál”. (Kiss II. 650.)
- ¹⁸ Csánki I. 177.; Török 1982, 1024.; Kiss II. 291.; Lipszky 1808. 168., 435.; Györffy I. 797.
- ¹⁹ AUO VII. 338–339.; CD IV/2. 170., 486.; RA 968.; AUO XI. 458.; RA 1225.; Györffy IV. 535.; Csánky I. 32.; Török 1982, 1024. Lipszky 1808. 435.
- ²⁰ AUO VI. 460–477.; AUO XI. 566.; RA 1548.; CD. V/1. 253–254.; Csánki II. 633.
- ²¹ Csánki II. 633.; Lipszky 1808. 435.; Török 1982, 1024.
- ²² Csánki II. 55.; Török 1982, 1024. A település neve előfordult az okleveles anyagban: Hozlar, Huzlar formában is.
- ²³ AUO IV. 171–173.; Györffy IV. 264–265. A település ma Szlovákiában fekszik, s Vel’ky Krtiš néven ismert.
- ²⁴ Györffy 1990. 56.; Kordé 1994.
- ²⁵ Györffy 1990. 59–60.
- ²⁶ Györffy 1990. 58.
- ²⁷ Harmatta 1975. 260.; Török 1982.; Tóth–Tóth 1988.: 170; Szabó 1982. 12.; Selmeczi 1995. 138–139.; Selmeczi 1996. 76.
- ²⁸ Abu-Hámid., 65.; Vö.: Kubinyi 1999. 128.
- ²⁹ Abu Hamid 38. 155.16.j.
- ³⁰ Marquart 1903. 164.
- ³¹ SF 191.
- ³² Kuznyecov 1984. 264–265.; Bretschneider 1888. 88–90.
- ³³ Selmeczi 1995. 141., Németh 1990. 183.
- ³⁴ Ceglédy 1985. a.
- ³⁵ Abu-Hámid, 54., 162. 52.j. A kérdés kapcsán Györffy György Abu-I-Fida megjegyzését is igyekszik bekapcsolni a kérdéskörbe, ez azonban – mint fentebb már említettem – a Krím-félszigethez kapcsolódik, és sem földrajzilag, sem pedig időpontját tekintve (14. század) nem kapcsolható össze az itt tárgyalt kérdéssel. Vö.: Kuznyecov 1984. 171. 162. j.
- ³⁶ Abu Hamid 36.
- ³⁷ Abu Hamid 153–154. 10.j. A szövegahagyományokról: Bolsakov 1985., az alán népnévről Abu Hámidnál: Mongajt 1985. 104.
- ³⁸ Gyárfás. III. 495-497.
- ³⁹ VárReg., 41.; Wasmer 1958. 474. Mesterházy 1973; TESZ II. 253.; Kossányi 1937. További irodalommal: Márton 1994. 298.
- ⁴⁰ Czeplédy 1985. 104.; Kristó 1984. 1100.
- ⁴¹ Horváth 1825. 112. Katona Horváth-hoz hasonló már 1778-ban hasonló konklúzióra jutott: „*Ismaelitas nulla ratione cum lazygibus confundendos esse*” (Katona 1778. 476–477.)
- ⁴² Makkay 1997. 45.
- ⁴³ Az Esztergomban letelepült másik keleti közösséget, az örmények is „*Armeni*” néven szerepeltek az oklevelekben. Vö.: RA 735.; CD. IV/1 307.; CD X/8. 641. MonStrig I. 345–346.
- ⁴⁴ Révész 1996. 202.; Révész 1994. 147.
- ⁴⁵ Bárczi 1980. 316.; Bárczi 1963. 73.1.j.
- ⁴⁶ Györffy 1990. 59–60.
- ⁴⁷ VárReg, 133., Nr. 380.
- ⁴⁸ Kniezsa feltételezése szerint egy szláv eredetű családról (Ljudanü) van szó. Kniezsa 1940. A helynév személynévi eredetét erősítik Kristó Gyula, Makk Ferenc és Szegefű László kutatásai is. Kristó–Makk–Szegefű 1973. 40.; Kristó–Makk–Szegefű 1974. 30.
- ⁴⁹ A legkorábbi említése a névnek I Géza idejéből maradt fenn 1075-ből: „*Item super aruch cum illis qui wosciani dicuntur*”. (MonStrig I. 58.) Az adatot Györffy „*wosciani*” formában idézte. Györffy 1990. 56. A Varsány helynevekre lásd még: Hóman 1938. 80–89.; Kristó–Makk–Szegefű 1973. 18. Györffy 1990. 57.; Kiss II. 737.
- ⁵⁰ Makkay 1997. 50
- ⁵¹ Kniezsa 1938. 371.; Nagy 1910. 61–62.
- ⁵² Horger 1935. 213.
- ⁵³ Kiss II. 737.
- ⁵⁴ Gombocz 1938. 83.
- ⁵⁵ Makay 1997. 52–53.
- ⁵⁶ Györffy 1990. 56.
- ⁵⁷ Makkay 1997. 46.; Melich 1921. Kristó Gyula úgy vélte, hogy „számos pusztá népnévi helynév a XIII–XV. században -i képzővel bővült”. (Kristó 1976. 62.) Az -i képzős helynevekről még: Kristó 1976. 50–57.

- ⁵⁹ Kossányi 1923–24. 533–537.; Rásonyi 1979. 142–151.; Mesterházy 1976.; Lükő 1935. 92–93. Az úzokról még: Márton 1994. 503.
- ⁶⁰ Kuun 1880. LXXXIII.; Németh 1990. 288., 439.; Gombocz 1938. 83. Mesterházy 1976. 79.
- ⁶¹ Kniezsa 1938. 439.
- ⁶² Helynévként előfordul: AUO VI. 193. (ugyanaz: CD II. 326.; RA I. 174., idézi még: Lmaeh 392.; *Wzd*, 1196) AUO VIII. 10. (1261); AUO IX. 235. (*Wzd* 1279); személynévként: AUO I. 110 (1211), AUO I. 315. (1233), HO IV. 45. (*Wz*, 1265), AUO VIII. 333. (1270), AUO I. 67 (*Wzd vinitor*, 1171), AUO IX. 194. (1277), AUO XII. 269. (1279), AUO I. 77. (*Wzd vinitor*, személye megegyezik az 1171-es bakonbéli oklevélben említettel, 1181), AUO I. 124. (1211), AUO V. 159. (1291), AUO X. 305. (1298), AUO XII. 630. (1298), AUO XV. 643. Lásd még: Kristó–Makk–Szegegy 1974: 21–22.; Gombos III. 2269., Gyár-fás II. 177.; Hatházy 1996. 230. Az ártándi leletről: Mesterházy 1976. A lelet úz sárként való interpretálását vitatta: Pálóczi 1993. 27.
- ⁶³ AUO VI. 460–477.
- ⁶⁴ Bálint 1994. 43–44.
- ⁶⁵ Bálint 1975. 57.; Fodor 1980.; Fodor 1994. 57.; Révész 1998. 524.
- ⁶⁶ Schulze-Dörrlamm 1988, Fodor 1994. 57.; Mesterházy 1994; Révész 1988; Révész 1998.
- ⁶⁷ Révész 1996. 184.; Vinogradov 1983. Hajnrih 1995. 199.
- ⁶⁸ Nagy 1969, 85–86.; Révész 1996.b. 387.; Lakner 1889. 267.
- ⁶⁹ Bálint 1975. 57–58.; Révész 1998, 524–525.
- ⁷⁰ Révész 1998; Bálint 1999.
- ⁷¹ RA 1267.
- ⁷² Dienes 1956; Dienes 1957.
- ⁷³ Dienes 1986.; Fodor 1996. 185–190.
- ⁷⁴ Németh 1996, 190–192.; Dienes–Németh 1996, 311.; Kovács 1989, 70. No. 383.
- ⁷⁵ Kovács 1989 70. No. 384–387.; A 9. századi Karoling érmék datálási lehetőségeiről: Kovács 1989. 100.
- ⁷⁶ Fodor 1996. 192–198.; Dienes–Németh 1996, 310–311.
- ⁷⁷ Csallány 1959.; Aranyak 136–139.; A temető férfisíjrai sajnos a faluban épülő új házak építéskor semmisülhettek meg. Minden bizonnyal egy ilyen megbolygatott férfi sírjára utalt a Vörösmarty utca 37. számú ház előtti területen lelt nyílcsúcs. A korábbi építkezések nyomán előkerült még egy sír is, melynek nem kerültek a múzeumba a leletei, s a visszaemlékezők nem is számoltak be ezekről a tárgyakról. Vö.: Dienes–Németh 1996, 311–312.
- ⁷⁸ Az avar és a kora Árpád-kori lelőhely viszonyáról: Dienes–Németh 1996, 312.
- ⁷⁹ Jósa 1914. 172–175.; Fodor 1996. 192–193.
- ⁸⁰ Dienes–Németh 1996, 309–310.; Dienes 1957, 255. 13.j.
- ⁸¹ Kovalovszki 1980, 29–54.
- ⁸² Kovalovszki 1980, 29; 59. 91.j.
- ⁸³ Kovalovszki 1980, 48–52. A csengősparti sírokat korábban Dienes István Györfly György történeti tanulmányainak hatására a Tiszaeszlár–Bashalom I.–II. temetőben eltemetett rangos családok szolgá-lónépének tartotta. Révész László mutatott rá arra, hogy az egymás közelében fekvő középrétegbeli temetőket, s a köznéphez sorolt sírmezők ilyen kapcsolata nem mutatható ki a tiszaeszlári temetők esetében sem, mivel az összekapcsolt temetőtöredékek közt jelentős kronológiai szakadék van, s ha a csengősparti temetőnek „*fel nem tárt X. századi részei is lennének jelenleg nem tekinthető többnek pusztá lehetőségénél*”. (Révész 1992, 94.) Dienes István és Györfly György munkásságának kapcsoló-dási pontjairól: Bóna 1997.
- ⁸⁴ Patay 1968; Patay 1969.
- ⁸⁵ Langó 2002.
- ⁸⁶ Fodor 1986.
- ⁸⁷ Fodor 1996. 192–193.; A kereszt párhuzamaival kapcsolatban lásd: Marjanivić–Vujović 1997, 32–33.; Lovag 1999. 11–12., 23–25.
- ⁸⁸ Langó 2000.

Bibliográfia

Abu Hámid

Abu Hamidal-Garnáti utazásai Kelet- és Közép-Európában. 113–1153. Budapest, 1985.

Antalóczi 1980

J. M. Antalóczi: A nyíri izmaeliták központja, Böszörmény falu régészeti leletei. I. In: *HMÉ* 4. 1980. 131–170.

Aranyak

Aranyak a Jósa András Múzeumban. Szerk.: Almássy K.–Istvánovics E.–Kurucz K. Nyíregyháza, 1997.

Auo I–XII.

Árpádkori új okmánytár. Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. Közzéteszi: Wenzel Gusztáv. I–XII. Pest, Budapest 1860–1874. (Monumenta Hungariae Historica)

Bálint 1975

Cs. Bálint: A szaltovó-majaki kultúra avar és magyar kapcsolatairól. *On the Avar and Hungarian relations of the Saltovo-Mayak culture. ArchÉrt* 112 (1975) 52–63.

Bálint 1994

Cs. Bálint: A 9. századi magyarság régészeti hagyatéka. In: *Honfoglalás és régészet*. Szerk.: Kovács László. Budapest, 1994. 39–46.

Bálint 1999

Cs. Bálint: Zwischen Orient und Europa. Die „Steppenfixierung“ in der Frühmittelalterarchäologie. In: *Zwische Byzanz und Abendland*. Pliska, der östliche Balkanraum und Europa im Spiegel der Frühmittelalterarchäologie Hrsg.: Henning, J. Frankfurt am Main, 1999. 13–16.

Bárczi 1951

G. Bárczi: *A magyar szókincs eredete*. Budapest, 1951.

Bárczi 1963

G. Bárczi: *A magyar nyelv életrajza*. Budapest, 1963.

Bárczi 1980

G. Bárczi: *A magyar nyelv múltja és jelene*. Budapest, 1980.

Bolla 1998

I. Bolla: *A jogilag egységes jobbágyásgról Magyarországon*. Sajtó alá rendezte: Dr. Ladányi Erzsébet. Budapest, 1998.

Bolsakov 1985.

O. G. Bolsakov: *Abu-Hámíd al-Garnáti művei*. In: *Abu-Hámíd al-Garnáti utazásai Kelet- és Közép-Európában*. 1131–1153. Budapest, 1985. 11–28

Bóna 1997

I. Bóna: István Dienes (1929–1995) *Acta Arch. Hung* 49 (1997) 327–343.

Bretschneider 1888

E. Bretschneider: *Mediaeval Resarches* II. London 1888.

Czeglédy 1985

K. Czeglédy: Magyar őstörténeti tanulmányok. (Budapest Orientalia Reprints – Ser. A. 3.) Budapest 1985.

Czeglédy 1985.a

K. Czeglédy: Jegyzetek Abu Hamidal-Garnáti magyar kiadásához. In: *Abu-Hámíd al-Garnáti utazásai Kelet- és Közép-Európában*. 113–1153. Budapest 1985. 184–188.

CD I–XI.

Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I. XI. Stud. et. op. Georgii Fejér, Budae 1829–1844.

Csallány 1959

D. Csallány: Haarschmuck und Stiefelbeschläge aus der ungarischen Landnahmezeit im Karpatenbecken. *Acta Arch. Hung* (10) 1959. 281–325

Csánki I–III, V.

D. Csánki: *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*. I–III., V. Budapest. 1890–1913.

Dienes 1956

I. Dienes: Un cimetière de Hongrois conquérants á Bashalom. *Acta Arch. Hung* (8) 1956. 245–277., LVII–LXXII.

Dienes 1957

I. Dienes: A bashalmi (Szaboles-Szatmár m.) honfoglaláskori magyar temető. *ArchÉrt* (84) 1957. 24–37.;

Dienes 1986

I. Dienes: A Felső-Tisza vidék a X. században. In: *Szaboles-Szatmár megye műemlékei I*. Szerk.: Entz Géza. Budapest, 1986. 92–114.

Dienes–Németh 1996

I. Dienes: a Szaboles Megyei honfoglalás és kora Árpád-kori temetők terepbejárás naplója (Jegyzetekkel ellátta Németh Péter) In: *Tanulmányok, közlemények a honfoglalás emlékére 896–1996*. Szerk.: Németh P., Nyíregyháza-Szaboles, 1996. 287–372.

Fodor 1942

F. Fodor: *A Jászság életrajza*. Budapest, 1942/ Reprint 1991.

Fodor 1980

I. Fodor: Honfoglalás kori korongjaink származásáról. A verseci és a tizzasülyi korong. *Zum Ursprung*

- der ungarischen Metallscheiben der Landnahmezeit. Die Scheiben von Versec und Tiszasüly.* FolArch 31 (1980) 189–219.
- Fodor 1986
I. Fodor: Néhány régészeti észrevétel a kabar-kérdésről. In: *Régészeti tanulmányok Kelet-Magyarországról.* Szerk.: Németh P. (Folklór és Étnográfia 24.) Debrecen, 1986. 99–114.
- Fodor 1994
I. Fodor: Leletek Magna Hungáriától Etelközig. In: *Honfoglalás és régészet.* Szerk.: Kovács László. Budapest, 1994. 47–65.
- Fodor 1996
I. Fodor: Tiszaeszlár–Bashalom, Tiszeszlár–Sinkahegy, Tiszaeszlár–Újtelep, Tiszaeszlár–Vörösmarty utca
In: *A honfoglaló magyarság.* Kiállítási katalógus. Főszerk: Fodor István Szerk.: Révész László–Wolf Mária, Budapest, 1996. 185–190.; 192–198.
- Garam–Patay–Soproni 1983
É. Garam–P. Patay–S. Sopron: Sarmatisches Wallsystem im Karpatenbecken (Rég. Füz. Ser. II. No. 23.) Budapest, 1983.
- Gombocz 1938
Z. Gombocz: *Összegyűjtött művei I.* Budapest, 1938.
- Gombos I–III.
A. F. Gombos: *Catalogus fontium Historiae Hungaricae aevo ducum et regnum ex stirpe Arpad descendentium ab anno Christi DCCC usque ad annum MCCC.* Budapestini, 1938.
- Gyárfás I–IV
I. Gyárfás: *A Jász – kunok története I–IV.* Kecskemét–Szolnok, 1870–1885/ Reprint 1992.
- Györfly I–IV.
Gy. Györfly: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza I–IV.* Budapest, 1963.–1998.
- Györfly 1983
Gy. Györfly: Gyulafehérvár kezdetei, neve és káptalanjának registruma. Sz 117. 1983. 1103–1134
- Györfly 1990
Gy. Györfly: *A magyarság keleti elemei.* Budapest, 1990.
- Hajnréh 1995
A. Hajnréh: Rannesrednevekovie katakombnie mogil'niki u selenij Ęmi i Koban. In: *Alanica: istoria i kultura* (Alanica III.9 Vladikavkaz, 1995. 184–258.
- Harmatta 1975
J. Harmatta: Az alánok Kelet-Európában a korai középkorban. *AntTan* 22. 1975. 256–261.
- Hatházy 1996
G. Hatházy: A besenyő megletelepülés régészeti nyomai Fejér megyében. *Savaria* (22/3) 1992–1996. 223–248.
- Ho I–VIII.
Hazai Okmánytár. Codex diplomaticus patrius. I–V. Kiadják: Nagy Imre, Paur Iván, Ráth Károly és Véghelyi Dezső. Győrött 1865–1873. VI–VIII. Ipolyi Arnold, Nagy Imre és Véghelyi Dezső. Budapest, 1876–1891.
- Hóman 1938
B. Hóman: *Szent István,* Budapest, 1938.
- Horger 1935
A. Horger: Mi az affrikáta. *MNy* (31) 1935. 210–218.
- Horváth 1825
P. Horváth: *Értekezés a kunoknak és jászoknak eredeteikről, azoknak régi és mostani állapotjokról.* Pest, 1825 / Reprint 1994.
- Jósa 1914
A. Jósa: Honfoglaláskori leletek Szabolcsban. *ArcÉrt* (34) 1914. 169–184.
- Katona 1778
A. S. Katona: *Historia critica primorum Hungariae Ducum ex fide domesticorum et exterorum scriptorum concinnata. I.* Pestini, 1778.
- Kiss I–II
L. Kiss: *Földrajzi nevek etimológiai szótára.* I–II. Budapest, 1988.
- Kniezsa 1938
I. Kniezsa: Magyarország népei a XI.-ik században. In: *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján. II.* Szerk: Serédi Jusztinián. Budapest, 1938. 367–472.
- Kniezsa 1940
I. Kniezsa: A szláv szókezdő lju- a magyar nyelvben. *MNy* (36) 1940. 19–22.

- Kordé 1994
Z. Kordé: Varsány. In: *Korai magyar történeti lexikon*. Főszerk.: Kristó Gyula Szerk.: Engel Pál–Makk Ferenc Budapest, 1994. 719
- Kossányi 1923–24
B. Kossányi: Az úzok és kománok története a XI–XII. században. Sz (57–58) 1923–1924. 519–537.
- Kossányi 1937
B. Kossányi: A kálizok vallása. In: *Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik évfordulójának ünnepére*. Budapest, 1937. 355–368.
- Kossányi 1938
B. Kossányi: A XI–XII. századi „ismaelita” és „saracenus” elnevezésekről. In: *Károlyi Árpád Emlékkönyv*. Budapest, 1938. 308–316.
- Kovács 1989
L. Kovács: Münzen aus der ungarischen Landnahmezeit (*Fontes Archaeologici Hungariae*) Budapest, 1989.
- Kovács 1997
L. Kovács: A kora Árpád-kori pénzverésről. *Über die ungarische Münzprägung in der frühen Arpadenzeit*. (Varia Archaeologica Hungarica VII) Budapest, 1997.
- Kovalovszki 1980
J. Kovalovszki: Településátadások Tiszaeszlár-Bashalmon. /Bronzkor, III–IV. és XI–XIII. század/ *Siedlungsausgrabungen in Tiszaeszlár-Bashalom (Bronzezeit, 3–4. und 11.–13. Jahrhundert)* (Fontes Archaeologici Hungariae) Budapest 1980.
- Kring 1932
M. Kring: Kun és jász társadalmemek a középkorban. Sz. 65. 1932. 35–63.: 169–188.
- Kristó 1984
Gy. Kristó: A korai feudalizmus (1116–1241). In: *Magyarország története I*. Főszerk.: Székely György Szerk.: Bartha Antal, Budapest, 1984. 1007–1415.
- Kristó 1976
Gy. Kristó: Szempontok korai helyneveink történeti tipológiájához. *Contributions à la typologie historique des toponymes Hongrois anciens* Acta Hist (55) 1976.
- Kristó–Makk–Szegefű 1973
Gy. Kristó–F. Makk–L. Szegefű: Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez. I. *Données à la connaissance des toponymes Hongrois „ancienne” I*. Acta Hist 44. 1973
- Kristó–Makk–Szegefű 1974
Gy. Kristó–F. Makk–L. Szegefű: Adatok „korai” helyneveink ismeretéhez. II. *Données à la connaissance des toponymes Hongrois „ancienne” II*. Acta Hist. (48) 1974.
- Kubinyi 1999
A. Kubinyi: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon* (METEM Könyvek 22.) Budapest, 1999.
- Kuun 1880
G. Kuun: *Codex Cumanicus*. Budapest, 1880.
- Kuznecov 1984
V. A. Kuznecov: Očerki istorii alan. Ordžonikidze 1984.
- Lakner 1889
A. Lakner: A csornai leletekről 1888–1889. *ArchÉrt* 9 (1889) 263–271.
- Langó 2000
P. Langó: A jászok etnogenezise és korai története. In: Szállástól a mezővárosig. Tanulmányok Jászfényszaru és a Jászság múltjából. Jászfényszaru, 2000.
- Langó 2000
P. Langó: Megjegyzések az alánok és a magyarok 10. századi együttes beköltözéséhez. *Bemerkungen zum gleichzeitigen Einzug der Alonen und der Ungarn im 10. Jahr hundert*. WMMÉ (2002) 321–342.
- Lipszky 1808
Repertorium locorum objectorumque in XII. tabulis mappae regnorum Hungariae, Slavoniae, Croatiae et confiniorum militarium magni item principatus Transylvaniae occurrentium, quas aeri incisas vulgavit Ioannes Lipszky de Szedlicsna. Budac 1808.
- Lovag 1999
Zs. Lovag: *Mittelalterliche Bronzegegenstände des Ungarischen Nationalmuseum*. (Catalogi Musci Nationalis Hungarici. – Seria Archaeologica III.) Budapest, 1999.
- Lükő 1935
G. Lükő: Havaseleve és Moldva népei a X–XII. században. *Ethn* (46) 1935. 90–105.
- Makkay 1997
J. Makkay: Előítételek nélkül a jászokról. (*Tractata Minuscula* 4.) Budapest, 1997.

Marjanović–Vujović 1997

G. Marjanović–Vujović: Crosses 6th–12th C. from the collection of National Museum. Belgrad, 1997.

Márton 1994

A. Márton: Izmaeliták. Oguzok. In: *Korai magyar történeti lexikon*. Főszerk.: Kristó Gyula Szerk.: Engel Pál – Makk Ferenc, Budapest, 1994. 298., 503.

Marquart 1903

J. Marquart: Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Berlin, 1903/Reprint 1964.

Melich 1921

J. Melich: Bolgárok, szlávok. *MNy* (17) 1921. 14–15

Mesterházy 1973

K. Mesterházy: Izmaeliták, böszörmények, volgai bolgárok. *HMÉ I*, 1973. 37–48.

Mesterházy 1976

K. Mesterházy: Az Ártánd-zomlin pusztai uz sírlelet. *DMÉ* 1976. 69–80.

Mesterházy 1994

K. Mesterházy: Die Landnahme der Ungarn aus archäologischer Sicht. In: *Ausgewählte Probleme europäischer Landnahmen des Früh- und Hochmittelalters*. Hrsg.: Müller-Wille, M.–Schneider, R. Sigmaringen 1994. 23–65.

Mongajt 1985

A. L. Mongajt: Történelmi kommentár Abu Hamidal-Garnáti műveéhez. In: *Abu-Hámíd al-Garnáti utazásai Kelet- és Közép-Európában*. 1131–1153. Budapest, 1985. 93–145.

Monstrig I–III.

Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I–II. Edidit Ferdinandus Knauz. Strigonii 1874–1882. III. Edidit Ludovicus Crescens Dedek. Strigonii 1924.

Nagy 1910

G. Nagy: Magyar nemzetségek. *Turul* (28) 1910. 18–32, 52–65.

Németh 1990

Gy. Németh: *Törökök és magyarok I*. (Budapest Orientalia Reprints–Ser. A.4.) Budapest, 1990.

Németh 1996

P. Németh: Tiszaeszlár-Dióskert In: *A honfoglaló magyarság*. Kiállítási katalógus. Főszerk.: Fodor István Szerk.: Révész László–Wolf Mária Budapest, 1996. 190–192.

Ortvay 1891

Magyarország egyházi földleírása a XIV. század elején. Szerk.: Ortvay Tivadar Budapest, 1891.

Pálóczy 1993

H. A. Pálóczy: *Hagyományok, kapcsolatok és hatások a kunok régészeti kultúrájában*. Karcag, 1993.

Patay 1968

P. Patay: *Oszlár Rég. Füz.* Ser. I. No. 22. 40.

Patay 1969

P. Patay: *Oszlár Rég. Füz.* Ser. I. No. 23. 46.

RA I–II.

Szentpétery Imre–Borsa Iván: *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke*. I.–II. Budapest, 1923–1984.

Rásonyi 1979

L. Rásonyi: Bulaqs and Oguzs in Medieval Transylvania. *AOH* (33) 1979. 129–151.

Révész 1988

L. Révész: Gömbsorostűngős fülbevalók a Kárpát-medencében. *Ohrgehänge mit Kugelreihenanhänger im Karpatenbecken*. *HOMÉ* 25–26 (1988) 141–159.

Révész 1992

L. Révész: Honfoglalás és államalapítás kori temetők Miskolcon. *Friedhöfe aus der Zeit der Landnahme und der Staatsgründung in Miskolc*. In: *Régészeti tanulmányok Miskolc korai történetéből* (Miskolc város történetének dokumentumai II.) Szerk.: Rémiás T. Miskolc, 1992. 91–120.

Révész 1994

L. Révész: Vezéri sírok a Felső-Tisza vidéken. In: *Honfoglalás és régészet*. Szerk.: Kovács László. Budapest, 1994. 139–150.

Révész 1996

L. Révész: A karosi honfoglalás kori temetők. Régészeti adatok a Felső-Tisza-vidék X. századi történetéhez *Die Gräberfelder von Karos aus der Landnahmezeit. Archäologische Angaben zur Geschichte des oberes Theißgebietes im 10. Jahrhundert*. Miskolc, 1996.

Révész 1996.b.

L. Révész: Eger–Szépasszonyvölgy In: *A honfoglaló magyarság*. Kiállítási katalógus. Főszerk.: Fodor István Szerk.: Révész László–Wolf Mária Budapest, 1996. 386–387.

Révész 1998

L. Révész: Szempontok a honfoglalás kori leletanyag időrendjének meghatározásához a keleti párhuzamok alapján *Gesichtspunkte zur Bestimmung der Chronologie der landnahmezeitlichen Funde Aufgrund der östlichen Analogien*. MFMÉ – StudArch IV. (1998) 523–532.

Schulze-Dörrlamm 1988

M. Schulze-Dörrlamm: Untersuchungen zur Herkunft der Ungarn und zum Beginn ihrer Landnahme im Karpatenbecken. *JRGZM* 35 (1988) 373–478.

Schünemann 1924

K. Schünemann: Ungarische Hilfsvölker in der Literatur des deutschen Mittelalters. In: *UJb* 4. 1924.

Selmeczi 1995

L. Selmeczi: A jászok etnogenezise. In: *Tanulmányok és közlemények*. Szerk: Újváry Zoltán, Szolnok – Debrecen. 1995, 127–144.

Selmeczi 1996

L. Selmeczi: A jászok betelepülése a régészeti leletek tükrében. In: *Zárduló sasok* (Gyulai Katalógusok 2.) Szerk: Havassy Péter, Gyula, 1996. 69–80.

SF

Sinica Franciscana. Itinera et Relationes Fratrum Minorum saeculi XIII. et XV. Collegit, ad fidem codicum redegit et adnotavit–I. P. Anastasius Van den Wyngaert O. F. M. Ad Claras Aquas Quaracchi – Firenze, 1929.

SRH

Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. I–II. Edendo operi praefuit: Emericus Szentpétery, Budapestini 1937–38/ Reprint 1999.

Szabó 1982

L. Szabó: *Játság*. Budapest, 1982.

Tesz I–III.

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára, I–II. Főszerk.: Benkő Loránd, Budapest, 1976.

Tóth–Tóth 1988

J. Tóth–M. Tóth: A jászok őstörténete. In: *Magyarrá lett keleti népek*. Szerk.: Szombathy Viktor–László Gyula, Budapest, 1988. 164–175

Török 1982

S. Török: Mi volt a neve a három kabar törzsnek. Sz. (115.) 1982. 986–1059.

Várreg

Regestrum Variadiense exanimus ferri candentis ordine chronologico digestum. Curis et laboribus Joannis Karácsnyi et Samuelis Borovszky. 1903.

Vinogradov 1983

V. B. Vinogradov: Altungarische Parallelen zu einigen Gräbern des alanischen Gräberfeldes bei Matan-Ču. *Acta Arch. Hung* (35) 1983. 211–220.

Wasmer 1958

M. Wasmer: *Russisches Etymologisches Wörterbuch*. I. Heidelberg 1958.